

Hyönteiset ja hämähäkkieläimet

Apollo- perhonen

Parnassius apollo

Teksti: Otto Latva ja Heta Lähdesmäki

Aineistonkeruu: Johanna Latva

Lajista käytettyjä nimityksiä

apolloperhonen, apollo, isoapollo,
apollofjäril

Apolloperhonen, nykynimitykseltään isoapollo, kuuluu ritariperhosten heimoon ja on ritariperhosen kanssa Suomen kookkain päiväperhoslaji. Apolloperhonen on helppo tunnistaa. Sen valkoisissa siivissä on mustia täpliä ja takasiivessä kaksi punaista, mustareunaista silmätäplää. Nykyään laji on Suomessa erittäin uhanalainen ja rauhoitettu koko maassa lukuun ottamatta Ahvenanmaata. Sitä tavataan harvinaisena Lounais-Suomen saaristossa, Ahvenanmaalla ja Uudellamaalla. Yksittäisiä

havaintoja on tehty esimerkiksi Mäntyharjulla ja Raumalla.

Apolloperhonen on hyönteislaji, jonka esiintymisessä Suomessa on tapahtunut merkittäviä muutoksia kuluneiden vuosikymmenten aikana. Tämä on yksi keskeisiä syitä, miksi halusimme tarkastella lajin havaintotietoja historiallisesta sanoma- ja aikakauslehdistöaineistosta.

Johan Emil Aro kertoo vuonna 1900 ilmestyneessä *Suomen perhoset* -kirjassaan

Kuva 2. Johan Wilhelm Palmstruchin piirros apolloperhostesta teoksessa *Svensk Zoologi* (1809).

jolloin matkasi “Tvärminnen zoologiselle asemalle ’ukko’ Palménin oppiin” opiskelutoverinsa Heikki Järnefeltin kanssa. Sillanpää kuvaili kaihoisasti aikaansa Tvärminnessä, jossa “[s]uolaisen meren hengessä, Apolloperhosten lepatellessa ja ’Ukon’ suurenmoisia kultuurihistoriallisia pakinoita kuunnellessa kuluivat kesän viikot suloisen nuorukais-melankolian vallassa.” (*Maailma* 1.9.1921) “Ukko” Palménilla viitataan Tvärminnen aseman perustaneeseen eläintieteilijä, professori Johan Axel Palméniin.

Paikkatietoja sisältävien tarkkojen havaintojen pieni määrä lehtikirjoituksissa voi johtua lajin aiemmasta yleisyydestä tai siitä, ettei paikallisten perhoshavaintojen ole koettu ylittävän uutiskynnystä. Ylipäättään hyönteisistä julkaistiin harvoin tarkkoja

havaintotietoja. Havaintotietojen epämääräisyyden takia emme ole laatineet apolloperhostesta havaintokarttaa.

Apolloperhosista kuitenkin kirjoitettiin lehdissä. Varhaisimpia apolloperhosmainintoja on *Eläinsuojelus*-lehdessä vuonna 1916 julkaistu ranskalaisen kirjailijan Georges Ohnetin suomennettu tarina “Perhonen”. Tarinassa kuvailtiin perhosen kipua, kun sen pyydystänyt pikkutyttö “ottaa pitkän nuppi-neulan, – pistää sen perhosen ruumiin lävitse ja kiinnittää hattuunsa kauniin apolloperhosen, joka sätkii hirveissä tuskissa” (*Eläinsuojelus* 8/1916). Tarinalla otettiin kantaa tuolloin suosittuun perhosten keräilyyn.

Esimerkiksi Aron vuonna 1900 julkais- tussa *Suomen perhoset* -teoksessa annetaan

apolloperhosen olevan jokseenkin yleinen Etelä- ja Keski-Suomessa ja pohjoisimmillaan lajia tavattavan Mikkelissä ja Kirjavalahdessa. Teoksen lopusta löytyy *Katsahdus perhosten levenemiseen Suomessa*, joka listaa tarkemmin apolloperhosen levinneisyyttä. Lajin kerrotaan esiintyvän Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa, Uudellamaalla, Hämeessä, Savossa, Etelä-Karjalassa ja Laatokan Karjalassa.

Vuosina 1800–1969 julkaistusta lehtiaineistosta löytyi vain harvoja tarpeeksi tarkkoja tai eksakteja, tiettyihin paikkoihin tai paikkakuntiin liittyviä apolloperhoshavaintoja. Yksi tarkka havainto on Tvärminnestä kesältä 1913, ja sen on kirjoittanut kirjailija Frans Emil Sillanpää. *Maailma*-lehdessä julkaistussa kirjoituksessaan Sillanpää muisteli Helsingin yliopiston opiskeluvuositään ja kesää 1913,

yksityiskohtaisia ohjeita perhosten pyydystämiseen ja perhosekokoelman luomiseen. Johdannossa Aro kuvailee perhosten keräilyä runolliseen sävyyn:

Perhosten kaunis muoto, niiden loistavat värit ja komeat kirjailut sekä niiden suruton ja vahingoton leikki ilmassa ja kukkien välissä ovat vaikuttaneet sen, että niistä pitävät kaikki ne, joilla on vähänkään silmää ihailla luontoa. Tuskinpa löytynee lasta, joka ei olisi ajellut perhosta metsissä ja kukkakentillä, ja hän, joka ensi kerran näkee perhosen koko loistossaan, juuri kun se on tullut ulos kotelostaan, ei unohda lapsellista ihastustaan tästä melkein päihmeellisestä näystä. Usea nuorukainen, joka ensin vaan huvikseen keräili perhoseja, on vanhempana tullut todelliseksi luonnontutkijaksi.

Tekstistä välittyy perhosten ihailu, joka kuitenkin usein johti perhoseksilöiden tappamiseen hovin ja tutkimuksen vuoksi. Edellä mainitsemamme *Eläinsuojelus*-lehden tarina kuitenkin kertoo, että perhosten pyydystys alkoi saada samoihin aikoihin osakseen myös kritiikkiä. Apolloperhosten pyydystämistä puhuttiin lehdistössä kuitenkin eri yhteyksissä vielä 1940-luvullakin. (*Helsingin Sanomat* 30.10.1943; *Etelä-Suomen Sanomat* 30.9.1944)

Apolloperhoseja käsiteltiin myös muussa yhteydessä. Esimerkiksi 1940-luvun lopulla lehdistössä ihmeteltiin sitä, että apolloperho-

set olivat vaaleampia Itä-Suomessa kuin Länsi-Suomessa. *Turun Sanomat* kertoi, kuinka “meidän tavallinen apolloperhosemme käy yhä vaaleammaksi itään päin siirryttäessä.” Vaikka tässä kirjoituksessa ei kerrota suoraan lajin levinneisyydestä paikkakuntien tarkkuudella, “meidän tavallisesta apolloperhosesta” kirjoittaminen vihjaa siitä, että laji oli tavallinen ja laajalle levinnyt. (*Turun Sanomat* 21.11.1948)

Nykykäsityksen mukaan apolloperhonen taantui voimakkaasti vuosisadan puolivälin jälkeen. Aineistommekin viittaa tähän. Jo vuonna 1952 Luonnonsuojelutoimikunta esitti kyselyn yleisölle harvinaisten eläinten lajihavainnoista ja näihin lajeihin kuului myös apolloperhonen (*Forssan Lehti* 22.11.1952).

Nykyään kerrotaan, että apolloperhonen rauhoitettiin ensimmäisenä hyönteislajina Suomessa vuonna 1976. Kuitenkin *Luonnon Ystävä* -lehdessä kerrottiin jo vuonna 1920, että hyönteisistä ovat toistaiseksi rauhoitetut “komeimmat päiväperhoset” ritariperhonen ja apolloperhonen (*Luonnon Ystävä* 4–5/1920).

Apolloperhosen elinympäristöiksi kuvailaan nykyään puoliavoimet kallioid ja saariston luodot, joilla kasvaa isomaksaruohoa, mikä on perhosen toukkien ravintokasvi. Esimerkiksi kotieläinten laiduntaminen on pitänyt lajin suosimia maisemia avoimina. Laiduntamisen vähentyminen, kallioalueiden umpeenkasvu ja kallioiden tuhoutuminen esimerkiksi loma-asuntojen tieltä nähdään nykyään uhkina lajin esiintymiselle.

Hakusanat

Apolloperhosta käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *apolloperhonen* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *apollofjäril*.

Kirjallisuus

‘Apollo, Parnassius apollo’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/1527/apollo>. Viitattu 25.2.2025.

Aro, Johan Emil. *Suomen perhoset paraiden lähteiden mukaan*. Otava, Helsinki 1900.

Kukkonen, Jonna M. ‘Apollo’. *Turun yliopiston blogi* 7.1.2025. <https://blogit.utu.fi/apollo/apollo/>. Viitattu 25.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Bene Riobó. Galego: Bolboreta apolo en Väskinde, Gotland, 2024. CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bolboreta_apolo_03.jpg

Kuva 2: Johan Wilhelm Palmstruchin piirros Conrad Quenselin *Svensk Zoologi*-teoksessa. Tukholma 1809. Public Domain. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Svensk_zoologi_vol_II_1806_039.jpg

Puutiainen

Ixodes ricinus

Teksti ja aineistonkeruu: Otto Latva

Puutiainen on hämähäkkieläimiin kuuluva laji, jonka elinkierto jakaantuu neljään eri vaiheeseen: muna, toukka, nymfi ja aikuinen. Kasvunsa aikana puutiainen tarvitsee kaksi tai kolme veriateriaa kehittyäkseen sekä lisääntyäkseen. Veriateriat puutiainen saa kiinnittytymällä isäntäeläimeen ja imemällä tältä verta. Ateriaksi puutiainen voi hyödyntää minkä tahansa maalla elävän selkärankaisten verta. Ensimmäisen veriaterian isäntäeläimiä ovat yleensä jyrsijät ja myöhemmin muun muassa hirvieläimet. Toisinaan puutiaisia löytyy myös matelijoista ja sammakkoeläimistä.

Lajista käytettyjä nimityksiä

puutiainen, puutäi, punkki, fästing

Puutiaisten tapa pureutua ihmisiin on yksi syy näiden hämähäkkieläinten tunnetavuudelle. Kuitenkin vielä merkittävämpi seikka puutiaisten kuuluisuuden taustalla on se, että ne voivat levittää ihmisille vaarallista puutiaisaivokuumetta ja borrelioosia sekä karjalle vaarallista punatautiä. Puutiainen onkin lehdistössä huomattavasti enemmän esillä kuin moni muu hämähäkkieläin.

Ensimmäinen maininta puutiaisesta löytyy suomalaisesta lehdistöstä vuodelta 1889. Se ei käsittele kuitenkaan puutiaista lajina, vaan kyseessä on puutiaiseen liittyvä vertaus-

Kuva 2. Italialaisen hyönteistieteilijän ja kuvittajan Amenden John Engel Terzin (1872–1956) piirros puutiaisnaarasta.

kuva. Puutiaiset nimittäin paisuvat ruokaillessaan litteästä ja pienikokoisesta huomattavasti suuremmaksi ja pulleamaksi. Tämän vuoksi puutiaisia käytettiin jo 1800-luvulla vertauskuvana itsensä täyteen ahmineelle ihmiselle. Vuonna 1889 julkaistussa lehtijutussa tämä tulee esille tarinassa, jossa erälle Partalan vaarille tarjotaan heinäntekoevää:

Ruokittu oli myös Partalan vaari ja tällä kertaa meidän eväillä, sillä niin oli äiti kotoa lähteissämme määrännyt. Täysi kuin puutiainen oli ukko, kun hän istui ladon kynnyksellä, vedellen savuja katkenneesta savipiippunysästänsä.” (*Savo-Karjala* 12.7.1889)

Tämä lainaus ei ollut kuitenkaan ensimmäinen kerta, kun puutiaista verrataan ylensyönessen ihmiseen suomenkielisessä julkaisussa. Samankaltaisia vertauskuvia löytyy jo Aleksis Kiven 1860- ja 1870-luvuilla julkaistuissa romaaneissa ja näytelmissä. Vertauskuvat olivat myös suhteellisen yleisiä lehdistössä vielä 1960-luvullakin (*Kansan Uutiset* 13.5.1961).

Puutiaisista ei ylipäätään kerrota mitään selkeitä havaintotietoja lehdistössä 1800-luvulta 1960-luvun lopulle sijoittuvan aikajaksemme aikana. Tämä johtuu suureksi osaksi siitä, että eläin oli hyvin yleinen Suomessa jo 1800-luvulla, ja se oli ollut sitä toden-

näköisesti jo lukuisia vuosisatoja aiemmin. Puutiaisten yleisyydestä ja tunnettavuudesta kertovat edellä käsitellyn kaltaiset vertauskuvalliset tarinat, sillä toimiakseen vertauksissa käytetyn eläimen tulee olla ihmisille tuttu.

Vaikka lehdistöstä ei löytynyt eksakteja havaintotietoja puutiaisista, niiden esiintyvyyden pystyy kuitenkin päättelemään 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella siitä, missä päin Suomen aluetta uutisoitiin karjan punatautikuolemista. Punatautitapauksista uutisoitiin suomalaisessa lehdistössä jo 1800-luvun puolivälissä, mutta vasta 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa tutkijat tunnistivat, että kyseessä oli puutiaisten kautta laiduntavaan karjaan siirtyvä tauti. Tämän vuoksi suomalaisessa lehdistössä puhuttiin paljon punataudin ja puutiaisten yhteydestä 1900-luvun alkupuolella. Esimerkiksi vuonna 1925 Etelä-Hämeessä riehunut karjan punatautiepideemia oli merkki siitä, että puutiaisia eli lähistöllä:

Mikäli meille Hämeenlinnan piirin piiriläinlääkäri tri Alf. Aschan taudin leviämistä tiedustellessamme ilmoitti, on sitä myöskin huomattavassa määrin esiintynyt Hattulan ja Tyrwännön pitäjissä, joissa niinikään on oltu pakotettuja jossain määrin karjaa teurastamaan. Hattelmalasissa esiintyneet tautitapaukset owat johtuneet seudulla löytywissä pahkinäpensaisissa olewista puutiaisista, jotta tällöin owat toimineet tautibasillien välittäjinä. Kun tarpeellisiin warowaisuustoimenpiteisiin Hämeenlinnan piirissäkin on ryhdytty taudin enemmän leviämisen ehkäisemiseksi, on todennäköistä, että tauti ei täällä tule saamaan sen suurempaa waltaa. (*Hämeen Sanomat* 28.6.1925)

Lehdistössä julkaistut uutiset karjan punatautitapauksista osoittavat, että puutiaisia eli 1900-luvun alkupuolella oikeastaan koko Etelä-Suomen alueella aina Pohjois-Pohjanmaalla sijaitsevaa Nivalaa ja Kainuussa sijaitsevaa Puolankaa myöten (*Kajaani* 4.8.1934; *Kaiku* 31.7.1935). Punkkeja siis esiintyi jo 1900-luvun alussa suhteellisen pohjoisessa, vaikka ne mielletäänkin tänä päivänä erityisesti eteläisen saariston ja yleisesti Suomen eteläosien eläimistöksi.

Puutiaisten pohjoisen esiintymisen puolesta puhuu myös puutiaisia 1950-luvulla tutkineen Christina Öhmanin puutiaiskartoitus, jonka perusteella näitä hämähäkkieläimiä esiintyi Pohjois-Pohjanmaalla Haapaveden ja Kainuussa Paltamon korkeudella. Öhmanin tutkimus osoittaa myös, että puutiainen oli suhteellisen yleinen Keski- ja Etelä-Suomessa. Näiden tietojen sekä lehdistössä olleiden vähäisten paikkakohtaisten havaintotietojen johdosta lajista ei ollut mielekästä tehdä havaintokarttaa tämän lajitekstin loppuun.

Levinneisyysrajan ohella lehdistöaineisto paljastaa kuitenkin monia muita mielenkiintoisia yksityiskohtia puutiaisten ja ihmisten jaetusta historiasta Suomessa. Kuten yllä mainittu lehtiteksti Etelä-Hämeen punatautitapauksista kertoo, puutiaisten uskottiin yleisesti elävän pähkinäpensaissa. Yleinen käsitys oli läpi 1800-luvun ja vielä 1900-luvun loppupuolellakin, että puutiaiset elävät leppäpuissa ja pensaikoissa. Tästä juontuu myös puutiaisen nimityksen alkuosa *puu*. Vasta aikarajauksemme loputtua alettiin ymmärtää, että puutiaiset elävät puiden sijaan mielellään pitkässä ruohikossa. Usko siihen, että puutiaiset elivät lepikoissa, eli vahvana kuitenkin vielä vuonna 1954:

Lehmien punatautia on esiintynyt kesäkuun aikana noin 1200 tapausta, joista Joensuun, Juankosken ja Suonenniemen piireissä kussakin on havaittu yli sata ta-

pausta. Kuten tunnettua punatauti on ns. laiduntauti. Lehmät saavat punataudin laitumilla, joiden läheisyydessä kasvaa lepiä. Lepissä on nimittäin puutiaisia, joissa elävä loinen siirtyy hyvin helposti lehmän vereen ja tuhoaa vähitellen lehmän punaiset verisolut, joiden häviäminen johtaa kuolemaan. Mikäli maanviljelijät raskisivat luopua laidunmaiden läheisyydessä olevista lepikoista, niin silloin päästäisiin punataudistakin, mainitsi tri Charpentier lopuksi. (*Ilta-Sanomat* 23.7.1954)

Puutiaiset eivät kuitenkaan herättäneet ihmisissä vielä 1960-luvunkaan lopulla sellaista kammoksuntaa ja pelkoa kuin tänä päivänä. Puutiaiset koettiin lähinnä kiusallisiksi tarttuessaan ihmisiin, ja negatiiviseen suhtautumiseen vaikutti lähinnä puutiaisten karjalle levittämä vaarallinen punatauti. Kun Kumlingen tautina vielä 1900-luvun puolivälissä tunnetusta ihmisille vaarallisesta puutiaisaivokuumeesta alettiin kirjoittaa lehdistössä 1950-luvulta lähtien, ei sekään saanut aikaiseksi sen suurempaa hysteriaa (*Etelä-Suomen Sanomat* 11.6.1956).

Niin sanottu puutiaishysteria alkoi vasta aikarajauksemme jälkeen 1990-luvulla, kun tutkijat onnistuivat 1980-luvun alussa jäljittämään puutiaiset borrelioosin levittäjiksi. Vaikka puutiaiset olivat olleet jo laajasti esillä lehdistössä 1900-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla, oli puutiaisten tuona aikana saama palstatila kuitenkin mitätöntä verrattuna siihen mediahuomioon, jota puutiaiset ovat saaneet osakseen 1990-luvulta lähtien.

Hakusanat

Puutiaisia käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 lajin suomenkielisellä nimityksellä *puutiainen*. Osumia tuli tällä sanalla jo niin paljon, että hakuja ei ole tehty muilla suomenkielisillä sanoilla eikä ruotsinkielisellä nimityksellä *fästing*. Kaikki sanalla *puutiainen* löydettyt hakuosumat eivät myöskään koskeneet kyseistä eläintä, sillä puutiainen on myös suomalaisen sukunimi. Tämän vuoksi hakuosumien joukossa oli myös useita mainintoja tämän nimisistä henkilöistä.

Kirjallisuus

Järvinen, Jani. ‘Puutiainen – *Ixodes ricinus*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.
<https://laji.fi/taxon/MX.202370>. Viitattu 26.2.2025.

Latva, Otto. ‘From Harmless Nuisance to Frightening Enemy. The Perceptions of Ticks in Finland before the Beginning of the Tick Hysteria in the 1990s’. Teoksessa *Human–Bug Encounters in Multispecies Networks*. Toim. Laura Hollsten, Otto Latva, Sanna Lillbroända-Annala, Suvi Rytty ja Tuomas Räsänen. Brill, Leiden 2024, 147–66.

Rytty, Suvi. ‘Social Construction of Tick-Borne Diseases from the 1950s to the Twenty-First Century. A View from the History of Medicine’. Teoksessa *Human–Bug Encounters in Multispecies Networks*. Toim. Laura Hollsten, Otto Latva, Sanna Lillbroända-Annala, Suvi Rytty ja Tuomas Räsänen. Brill, Leiden 2024, 210–31.

Sormunen, Jani J. *Questing Ticks, Hidden Causes. Tracking Changes in Ixodes Ricinus Populations and Associated Pathogens in Southwestern Finland*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku 2018.

Syrjämaa, Taina. ‘Clandestine Agents in Meadows. Tick, Cattle and Redwater Fever in Finland, 1860s–1930s’. Teoksessa *Human–Bug Encounters in Multispecies Networks*. Toim. Laura Hollsten, Otto Latva, Sanna Lillbroända-Annala, Suvi Rytty ja Tuomas Räsänen. Brill, Leiden 2024, 187–208.

Öhman, Christina. ‘The geographical and topographical distribution of *Ixodes ricinus* in Finland’. *Acta Societatis pro Fauna et Flora Fennica* 76, nro 4 (1961): 1–38.

Kuvalähteet

Kuva 1: Walter. Castor bean tick (*Ixodes ricinus*) female from Hochholz-Kapellenbruch, Germany, 2021. CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ixodes_ricinus_on_dry_grass.jpg

Kuva 2: Amenden John Engel Terz. A tick (*Ixodes reduvius*). Wellcome Collection. Public Domain. <https://wellcomecollection.org/works/pn5r7a95/images?id=a4j9fffy>